

Nina Sołkiewicz-Kos

ORCID: 0000-0001-5477-3891
Politechnika Częstochowska

Plac miejski – ewolucja przestrzeni publicznych na przykładzie miasta Częstochowy

City Square – The Evolution of Public Spaces as Exemplified by the City of Częstochowa

Abstrakt

Częstochowa to miasto o bogatej historii i czytelnej strukturze przestrzennej. Istotne miejsce zajmują w nim tereny śródmiejskie. Stanowią przestrzeń o szczególnych walorach estetycznych i funkcjonalnych. Ich sposób zagospodarowania podkreśla znaczenie miasta i jest przykładem współczesnej kontynuacji miejskiej tradycji. Autorka prezentuje w artykule przestrzenie placów miejskich, które należą do obszarów śródmiejskich. Każdy z nich jest próbą odwołania się do przeszłości i nawiązania do teraźniejszości. Architektura tych miejsc i kontekst urbanistyczny o szczególnej wartości historycznej, kulturowej i społecznej zobowiązują do rzetelnej analizy działań projektowych, które mają być przykładem współczesnej kontynuacji miejskiej tradycji oraz mają kształtować wizję przyszłości tych miejsc. Twórcze poszukiwania najlepszych rozwiązań w ciągle zmieniającej się tkance miejskiej miasta są wynikiem spójnej polityki przestrzennej reprezentowanej przez władze miasta Częstochowy oraz środowisko architektów skupionych wokół stowarzyszenia architektów SARP (oddział w Częstochowie). Liczne konkursy

architektoniczno-urbanistyczne organizowane przez SARP miały na celu zdefiniowanie obszarów problemowych i przedstawienie konkretnych rozwiązań koncepcyjnych, które stworzyłyby szansę na właściwe zagospodarowanie przestrzeni miasta. Opisane działania projektowe, w tym proces rewitalizacji przestrzeni miejskich, pokazują, jak skutecznie mogą być przekształcane obszary miejskie, w jaki sposób można tworzyć miejsca szczególne, istotne dla identyfikacji i tożsamości miasta. Poszanowanie kontekstu miejsca oraz jego twórcza kontynuacja wpisują się we współczesne tendencje dotyczące projektowania przestrzeni miejskich na terenach zurbanizowanych. Jest to szczególnie ważne dla podtrzymania dobrej tradycji planistycznej.

Słowa kluczowe: architektura, urbanistyka, przestrzeń miejska, rewitalizacja

Abstract

Częstochowa is a city with a rich history and a clear spatial structure. The downtown areas occupy an important place in it. They constitute a space of particular aesthetic and functional value. Their way of development emphasizes the importance of the city and is an example of contemporary continuation of urban tradition. In this article, the author presents the spaces of urban squares that belong to the downtown areas. Each of them is an attempt to refer to the past and relate to the present. The architecture of these places and the urban context with its special historical, cultural and social value oblige a thorough analysis of the design activities that are to exemplify the contemporary continuation of the urban tradition and are to shape the vision of the future of these places. The creative search for the best solutions in the constantly changing urban fabric of the city is the result of a coherent spatial policy represented by the authorities of the city of Częstochowa and the community of architects gathered around the association of architects SARP branch in Częstochowa. Numerous architectural and urban planning competitions organised by SARP were aimed at defining problem areas and presenting specific conceptual solutions which would create an opportunity for proper development of the city space. The described design activities, including the process of revitalising of urban spaces, show how urban areas can be effectively transformed, how special places, important for the identification and identity of the city, can be created. Respect for the context of the place and its creative continuation is part of contemporary trends in the design of urban spaces in urban areas. This is particularly important for maintaining a good planning tradition.

Keywords: architecture, urban planning, urban space, revitalization

Cel i zakres pracy

Głównym celem artykułu jest analiza działań dotyczących rewitalizacji przestrzeni miejskich znajdujących się w kluczowych miejscach struktury urbanistycznej miasta Częstochowy. Są to: plac Biegańskiego zlokalizowany w centralnej części historycznej osi miasta – Alei NMP – oraz przestrzeń Rynku Starego Miasta wraz z kościołem św. Zygmunta i zespołem klasztornym, która zamyka historyczną oś miasta od strony wschodniej. Przestrzenie te są podstawowymi elementami kanwy kompozycyjnej miasta i należą do obszarów i miejsc szczególnych, istotnych dla identyfikacji i tożsamości Częstochowy. Ich wartość historyczna, kulturowa i społeczna zobowiązuje do kreowania właściwych rozwiązań.

Przyjęta metoda pracy to analiza wybranych przykładów przestrzeni miejskich i ich interakcji w strukturze miejskiej w świetle zagadnień związanych z dziejami bogatej substancji tkanki miejskiej, jej historii i tradycji, formy struktury urbanistycznej, architektury budowlanej.

Stan badań

Ze względu na cel pracy, jakim są działania związane z adaptacją historycznej przestrzeni kulturowej do współczesnych potrzeb, omówiono wybrane pozycje literaturowe, które znacząco wpłynęły na stan teorii i praktyki urbanistyki oraz architektury światowej w drugiej połowie XX wieku i odnosiły się do problematyki budowy miast, a także warunków życia na terenach zurbanizowanych.

Z ważniejszych pozycji należy wymienić jedno z pierwszych ważnych opracowań historycznych ujmujących historię architektury i urbanistyki, poczynając od pierwszej rewolucji przemysłowej XVIII wieku aż do połowy lat 50. XX wieku. Książka ta, autorstwa Sigfrieda Giediona pt. *Przestrzeń, Czas i Architektura. Narodziny nowej tradycji*, doczekała się wydania polskiego w przekładzie Jerzego Olkiewicza z przedmową Jerzego Soltana¹.

Kolejna istotna pozycja, to napisana przez Jane Jacobs, dziennikarkę i pasjonatkę architektury, książka pt. *Śmierć i życie wielkich miast* – traktująca o życiu w mieście. Autorka, zwracając uwagę na heterogeniczność rejonów miejskich i starych budowli, wykorzystywała zamieszkiwaną przez siebie dzielnicę Nowego Jorku jako znakomity przykład pozwalający na

1 Sigfried Giedion, *Przestrzeń, Czas i Architektura. Narodziny nowej tradycji*, przeł. Jerzy Olkiewicz (Warszawa: PWN, 1968).

wydobycie różnicowań i żywotnych możliwości miasta. Jak dowiodła Jacobs, ukryty porządek nierewitalizowanych ulic podtrzymywał zróżnicowane życie miejskie tych biednych i bogatych, a także zwiększał bezpieczeństwo ich użytkowników. Obserwacje autorki i wnioski dotyczące doświadczania architektury, rytuałów, wzorców życia codziennego, układu stosunków międzyludzkich, które tworzą nasze postrzeganie miasta, dowodzą, iż współczesne miasta powinny być utrzymywane w dobrej kondycji jako miejsca witalne i ujmujące².

Znamienny wkład w zakresie zapisu historii architektury XX wieku wniósł także niemiecki badacz i architekt Jurgen Joedicke. W książce *Architektur im Umbruch: Geschichte, Entwicklung, Ausblick* autor omawia zagadnienia dotyczące konsekwencji spowodowanych usilnymi dążeniami uniwersalistycznymi oraz ignorowaniem przeszłości i tradycji, a także indywidualnych oczekiwań użytkowników architektury. Opisuując pluralistyczne dążenia w architekturze i urbanistyce drugiej połowy XX wieku, dowodzi on, że istnieje wiele form wypracowanych w przeszłości, które do dziś nie straciły na znaczeniu i jako takie powinny mieć zastosowanie współczesne. Jednak – zadaje pytanie – czy konieczne jest sięganie do form epok minionych i czy środki naszego czasu nie są bardziej adekwatne dla rozwoju architektury³?

Bardziej szczegółowe ujęcie badanej problematyki – zarówno w zakresie historycznym, teoretycznym, jak i praktycznym – daje Charles Jencks w książce *Le Corbusier and Tragic View of Architecture*. Pozycja ta jest próbą usystematyzowania osiągnięć ruchu nowoczesnego w aspektach dotyczących zagadnień formy, czyli określenia kierunków twórczych czy pewnych tendencji stylistycznych⁴.

Kryzys ideowo-formalny modernistycznych koncepcji kształtowania poszczególnych obiektów architektonicznych oraz struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta, jaki ujawnił się w drugiej połowie XX wieku, skłonił architektów należących do CIAM i Team X do studiów i badań w celu ustalenia jednomyślnego poglądu na temat efektów życia człowieka w środowisku zurbanizowanym. Wyniki tych badań (przeprowadzonych w latach od 1952 do 1963) ukazują próby ustanowienia na nowo podstaw tożsamości miasta. Pierwsza z nich – nazwana „reidentyfikacją miasta” – (1952) zakładała odbudowę miejskiej tożsamości przez

2 Jane Jacobs, *Śmierć i życie wielkich miast Ameryki*, przeł. Łukasz Mojsak (Warszawa: Fundacja Centrum Architektury, 2020).

3 Jurgen Joedicke, *Architektur im Umbruch: Geschichte, Entwicklung, Ausblick* (Stuttgart: Karl Kramer Verlag, Stuttgart 1980).

4 Charles Jencks, *Le Corbusier – tragizm współczesnej architektury*, przeł. Monika Biegańska (Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1982).

wprowadzenie zrozumiałego dla wszystkich uporządkowania „hierarchii ważności dróg i traktów komunikacyjnych”. Druga próba polegała na stworzeniu sposobów wywoływania układu „powiązań międzyludzkich”. Chodziło o to, aby znaleźć metodę, która pozwoli rozważać każdy problem jako unikatowy przykład związków międzyludzkich w określonym czasie i w określonym miejscu⁵.

Ta grupa poglądów i idei znalazła kulminację w opracowaniach Kevina Lyncha. W książce *The Image of the City* autor, badając struktury wybranych miast amerykańskich (na podstawie studiów społecznych oraz badań ankietowych i terenowych), wykazał, że istnieje pięć zasadniczych elementów, które odpowiednio akcentowane mogą uczynić miasto zrozumiałym dla mieszkańców. Chodzi tu o takie elementy jak: drogi, granice, rejony, węzły i punkty orientacyjne. Odpowiadają one początkowemu twierdzeniu autora, że czytelność struktur miejskich jest dla mieszkańca najważniejsza.

Idea Lyncha, dotycząca tworzenia „czytelności” miasta jako celu samego w sobie, znalazła zwolenników i stała się czytelna w projektach kształtujących krajobraz miast i wyznaczających kierunki ich rozwoju⁶.

Podjęmowane w drugiej połowie lat 60. próby formowania tkanki miejskiej sprowadzały się wielokrotnie do rehabilitacji założeń ideowo-formalnych realizowanych w miejskich strukturach przedmodernistycznych. Można tu wskazać następujące opracowania takich architektów jak Robert Venturi czy Aldo Rossi.

Venturi podziwiał zasoby architektury antycznej i renesansowej, na co miał wpływ dwuletni pobyt we Włoszech na stypendium Rome Prize. Venturi odkrył bogate możliwości tkwiące w spuściźnie historycznej struktury miasta. Jego argumenty przemawiające za architekturą wszechstronną, w której wolno używać wszelkich elementów (od tablic reklamowych po klasyczne łuki) podkreślały złożoność życia współczesnego człowieka. Venturi zajął stanowisko bliskie Jane Jacobs, kiedy domagał się od architektów, aby brali pod uwagę to, co już istnieje, aby nauczyli się szacunku dla miasta i przestrzeni publicznej, w której kształt trzeba się wpisać⁷.

Z kolei Rossi, podejmując problematykę architektury miasta, rozważa sytuację wielu miast europejskich ponoszących konsekwencje zniszczeń wojennych i powojennej odbudowy. Podobnie jak Venturi, Rossi

5 Oskar Newman (ed.), *CIAM '59 in Otterlo* (Stuttgart 1961).

6 Kevin Lynch, *The Image of the City* (Cambridge: MIT Press, 1960).

7 Robert Venturi, *Complexity and Contradiction in Architecture* (New York: Doubleday & Company, Garden City, 1966).

kieruje się w stronę zagadnień związanych z bogatą strukturą substancji miejskiej, jej historii, formy urbanistycznej, budowli, przebiegu sieci ulicznej. Ten zwrot ku przeszłości miał na celu poznanie: po pierwsze, jakimi drogami miasta rozwijały się i przekształcały w czasie, po drugie, w jaki sposób poszczególne typy zabudowy uczestniczyły w morfologicznej ewolucji tkanki miasta⁸?

Istotna polskojęzyczna literatura przedmiotu obejmująca problematykę budowy miast w zakresie historycznym, teoretycznym i praktycznym jest dziełem Tadeusza Tołwińskiego.

Publikacje te wywarły niewątpliwy wpływ na rozwój urbanistyki polskiej. W dwutomowym dziele autor przedstawia zagadnienia kształtowania struktur miejskich od czasów antycznych do współczesności. Poznanie historii danego miasta, jego formy urbanistycznej, budowli, przebiegu ulic ma pomóc współczesnemu urbaniście na „...stworzenie na podstawie nowych warunków społecznych i gospodarczych nowych kształtów miasta jako odwiecznego dzieła sztuki”⁹.

Kolejna pozycja, która wniosła istotny wkład w rozwój problematyki kształtowania miast polskich, to praca Władysława Czarneckiego. Autor, opierając się na opracowaniach Tadeusza Tołwińskiego, ujmuje na nowo zagadnienia planowania przestrzennego oraz budowy i rozbudowy miast. Wydawnictwo stanowi doskonałe kompendium wiedzy z zakresu projektowania urbanistycznego, stworzone po części na podstawie idei międzynarodowych CIAM, a po części na podstawie krajowych ustaw i normatyw zgodnych z polityką urbanistyczną państwa¹⁰.

Autorzy wymienionych powyżej prac prowadzili wiele badań dotyczących przedmodernistycznej architektury i urbanistyki. Poszukiwali odpowiedzi i wyjaśnień oraz rozwiązań współczesnych problemów dotyczących kształtowania przestrzeni miejskich. Dzięki temu następowało ponowne zrozumienie potrzeby tworzenia różnorodnego krajobrazu miejskiego. Urbaniści zaczęli doceniać bogatą strukturę tkanki miejskiej, a także akceptować w miastach wartość rozmaitych istniejących elementów: poszczególnych budynków, placów, sieci ulic.

8 Aldo Rossi, *L'Architettura della Citta* (Padova, Marsilio, 1966).

9 Tadeusz Tołwiński, *Urbanistyka*, t. 1: *Budowa miasta w przeszłości*; *Urbanistyka*, t. 2: *Budowa miasta współczesnego* (Warszawa: Wydawnictwo Trzaska, Evert i Michalski, Eugeniusz Kuthan, 1947).

10 Władysław Czarnecki, *Planowanie miast i osiedli*, t. 1: *Wiadomości ogólne, planowanie przestrzenne*; *Planowanie miast i osiedli*, t. 2: *Miejsca pracy i zamieszkania* (Warszawa, Poznań: PWN, 1960).

Rozwój przestrzeni miejskiej Częstochowy

W celu analizy zrealizowanych projektów przestrzeni miejskich Częstochowy prześlędzono przyczyny i okoliczności ich powstania oraz przeanalizowano skutki podejmowanych decyzji wykonawczych.

Rozpatrywanie tych struktur nie mogło się zatem obejść bez ogólnej analizy i charakterystyki tkanki urbanistycznej i architektonicznej miasta. Ponadto miasto stało się także przedmiotem badań w aspektach pomocnych w realizacji przyjętego tu zamierzenia. Poszukiwanie strategii i taktyki odnowy przestrzeni miejskich, jak i ich kreowania nie powinno odbywać się bowiem bez uwzględnienia uwarunkowań historycznych i współczesnych miasta, co niewątpliwie ma wpływ na specyfikę miejsca i jego mieszkańców.

Etapy rozwoju miasta – tło historyczne

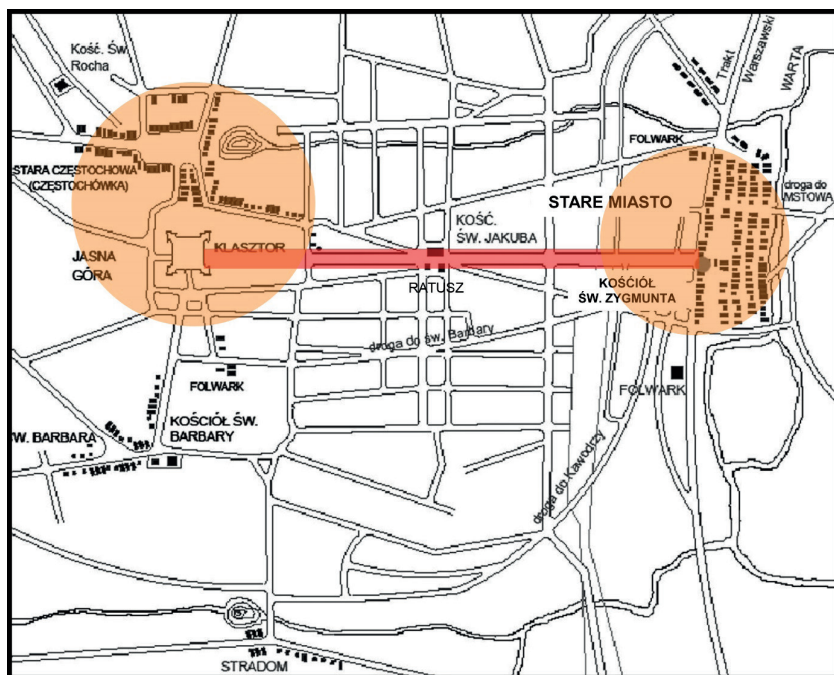
Przytoczenie faktów historycznych ma na celu poznanie etapów rozwoju miasta oraz zrozumienie procesów przekształceniowych poszczególnych elementów struktury miejskiej.

Początki struktury urbanistycznej miasta Częstochowy sięgają XIV wieku. W tym okresie na tzw. surowym korzeniu dokonano lokalizacji grodu Częstochowa. Struktura urbanistyczna tego założenia posiadała formę typową dla średniowiecznych miast lokowanych na prawie niemieckim. Był to regularny plan szachownicowy, z centralnie usytuowanym rynkiem z ratuszem i wagą. W sąsiedztwie rynku ulokowano gotycki kościół św. Zygmunta z budynkami klasztorными¹¹.

Osadzenie na pobliskim wzgórzu Jasna Góra klasztoru paulinów, w roku 1382, przesądziło o dalszym kierunku rozwoju miasta Częstochowy. Sprowadzony do klasztoru Obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem Jezus (1384) zapoczątkował ruch pątniczy. Rozwój klasztoru na Jasnej Górze i intensywny ruch pielgrzymkowy doprowadził do połączenia dwóch niezależnych organizmów miejskich – średniowiecznego Starego Miasta wraz z kompleksem sakralnym św. Zygmunta z klasztorem na Jasnej Górze i przylegającą do niego osadą (lata 20. XIX wieku)¹² (rys. 1).

11 Juliusz Braun, *Częstochowa, urbanistyka i architektura* (Warszawa: Arkady, 1979), 23–30.

12 Feliks Kiryk (red.), *Częstochowa: Dzieje Miasta i Klasztoru Jasnogórskiego*, t. 1: *Okres Staropolski. Monografia historyczna Częstochowy* (Częstochowa: Urząd Miasta Częstochowy, 2002).

Rysunek 1. Plan miasta Częstochowy z 1826 roku. Połączenie dwóch niezależnych organizmów miejskich – Częstochowy zlokalizowanej u podnóża Jasnej Góry i Starej Częstochowy zlokalizowanej w przeprawy przez Wartę Rysunek autorski na podstawie: Juliusz Braun, *Częstochowa, Urbanistyka i architektura*

Wykształcona w średniowieczu oś komunikacyjna stała się kanwą kompozycyjną współczesnego układu urbanistycznego. Zatwierdzony w 1826 roku plan funkcjonalno-przestrzenny miasta Częstochowy składał się z głównej osi komunikacyjnej (obecne Aleje Najświętszej Marii Panny), rozpiętej pomiędzy dwoma zespołami klasztorными¹³. Wzdłuż wykreowanej przestrzeni komunikacyjnej zaprojektowano najważniejsze przestrzenie publiczne miasta: place i parki. Każda z tych stref stanowiła ważny węzłowy element krystalizujący przestrzeń ścisłego centrum miasta, łączący kompozycyjnie i funkcjonalnie poszczególne jego obszary¹⁴.

Dalsza dynamika rozwoju Częstochowy – jako miasta kapitalistycznego, przypada na drugą połowę XIX wieku i okres międzywojenny. Powstają

13 Franciszek Sobalski, „Częstochowa w latach 1825–1905”, w: *Dzieje Częstochowy od zarania do czasów współczesnych* (Katowice: Wydawnictwo Śląsk, 1964), 81–109.

14 Ryszard Szwed (red.), *Częstochowa. Dzieje Miasta i Klasztoru Jasnogórskiego*, t. 3: *W czasach Polski odrodzonej i II wojny światowej 1918–1945. Monografia historyczna Częstochowy* (Częstochowa: Urząd Miasta Częstochowy, 2006).

wówczas liczne manufaktury i fabryki. Rozwija się przemysł włókienniczy, metalurgiczny, drzewny, chemiczny. Częstochowa staje się czwartym co do wielkości ośrodkiem przemysłowym w Królestwie Kongresowym¹⁵.

Drugą funkcją (poza przemysłową) odgrywającą istotną rolę w rozwoju miasta była turystyka związana z ruchem pielgrzymkowym. Zarówno przemysł, jak i turystyka wpływają pozytywnie na rozwój gospodarczy miasta. Tereny śródmiejskie wraz z główną osią kompozycyjną miasta – Alejami N.M.P. – stają się bogatą, wielowątkową, atrakcyjną przestrzenią publiczną, otoczoną pierzejami kamienic. Koncepcję funkcjonalno-przestrzenną obszaru centralnego wzmacniają dodatkowo place, ciągi piesze, promenady, parki (fot. 1).

Fotografia 1. Tereny śródmiejskie wraz z główną osią kompozycyjną miasta – Alejami N.M.P. Widoczne elementy kanwy kompozycyjnej założenia urbanistycznego miasta Częstochowy: obszar Jasnej Góry z założeniem klasztornym, Rynek Wieluński (dawna osada u podnóża Jasnej Góry, tzw. Częstochówka), tereny śródmiejskie z Alejami Najświętszej Maryi Panny, obszar Starego Miasta. Opracowanie autorskie na bazie zdjęcia lotniczego udostępnionego przez Urząd Miasta Częstochowy do celów dydaktycznych

Okres II wojny światowej spowodował znaczne zniszczenia na obszarze całego miasta. Jednak struktura urbanistyczna terenów śródmiejskich o wysokich walorach funkcjonalno-przestrzennych zachowała swój kształt. Kontynuacja dalszych powojennych działań planistycznych polegała na zastosowaniu klasycznej struktury urbanistycznej ulic i placów wypełnionych gęstą zabudową kwartałową. Lata 70. XX wieku

15 Franciszek Sobalski, Marek Nowak, „Krótka historia przemysłu Częstochowy XIX-XXI w.”, w: *Ziemia Częstochowska. Tom XLIII* (Częstochowa: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, 2017), 39–62.

wprowadziły w strukturę miasta obszary o odmiennej typologii przestrzennej. Ich wielkość i architektura pomijają aspekt skali i kontekstu sąsiadującej zabudowy śródmiejskiej¹⁶.

Obecnie trwają działania polepszające standardy urbanistyczne miasta. Następuje porządkowanie układu osadniczego oraz modernizacja terenów zurbanizowanych. Działania te mają przyczynić się do zwiększenia na tych obszarach ładu przestrzennego.

Przestrzeń placu w kontekście historycznej zabudowy miasta

W przedmiotowym artykule autorka prezentuje przestrzenie placów miejskich, które są głównymi elementami historycznej kanwy kompozycyjnej miasta i w dalszym ciągu pełnią funkcję centralnych przestrzeni publicznych miasta¹⁷. Architektura tych miejsc i kontekst urbanistyczny o szczególnej wartości historycznej, kulturowej i społecznej zobowiązuje do rzetelnej analizy działań projektowych prezentujących wizję przyszłości tych miejsc¹⁸.

Przestrzeń placu Biegańskiego

Projekt przestrzeni placu Biegańskiego jest przykładem właściwej strategii i taktyki formowania miasta. Analiza struktury przestrzennej miasta oraz rozumienie znaczenia tej przestrzeni przyczyniło się do jej modyfikacji. Przyjęte rozwiązania stanowią zgodną kontynuację wcześniejszych założeń urbanistycznych¹⁹. Projekt przestrzeni placu Biegańskiego pokazuje możliwości interpretacyjne historycznych założeń urbanistycznych miasta. Pomimo upływu czasu układ ten pozwala na zmiany spełniające oczekiwania społeczności miejskiej. Jednocześnie

16 Krystyna Kersten (red.), *Częstochowa. Dzieje Miasta i Klasztoru Jasnogórskiego*, t. 4: *Dzieje miasta i Klasztoru po 1945 roku. Monografia historyczna Częstochowy* (Częstochowa: Urząd Miasta Częstochowy, 2007).

17 Nina Sołkiewicz-Kos, „Częstochowa – fazy rozwoju i ich wpływ na współczesne rozwiązania funkcjonalno-przestrzenne”, w: *Kreatywna urbanistyka, 100-lecie kształcenia urbanistycznego na Politechnice Lwowskiej*, red. Bohdan Czerkes, Halyna Petryszyn (Lwów: Wydawnictwo Politechniki Lwowskiej, 2014).

18 Nina Sołkiewicz-Kos, „Kontekst miejsca jako podstawa działań w przestrzeni miejskiej. Na przykładzie przestrzeni placów miejskich w Częstochowie”, *Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Budownictwo* 177 (2021) 27: 225–229.

19 Krystyna Januszkiewicz, *Miejskie transformacje – Powrót do historii*, w: *Centrum miasta – centrum Wrocławia* (Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum, 1986).

zachowuje i podtrzymuje te elementy struktury urbanistycznej miasta, które stanowią kontynuację miejskiej tradycji²⁰.

Impulsem prac realizacyjnych obejmujących tereny śródmiejskie były liczne konkursy i debaty organizowane przez lokalny Częstochowski Oddział Stowarzyszenia Architektów Polskich we współpracy z Zarządem Miasta Częstochowy²¹. Celem zadań konkursowych było przedstawienie rozwiązań dla wybranych przestrzeni publicznych. Temat konkursu, obejmujący zagadnienia dotyczące zagospodarowania placu Biegańskiego, dotyczył dialogu pomiędzy ulicą a placem. Zwycięska praca konkursowa (Pracownia Architektury „Forma” sp. z o.o., Blachownia), prezentująca najlepsze rozwiązanie funkcjonalno-przestrzenne placu Biegańskiego, stworzyła czytelnie ukształtowaną przestrzeń miejską²². Nieznaczną korektą przechodzącej przez plac trasy komunikacyjnej stworzyła szansę na powiększenie płyty i nadanie jej nowego znaczenia – rynku miejskiego, tak ważnego dla mieszkańców miejsca spotkań, uroczystości. Przyjęte rozwiązanie placu stanowi integralny element ciągu Alei N.M.P., wzbogacając i zachowując historyczny układ całego założenia urbanistycznego miasta²³.

20 Leon Krier, *Architektura. Wybór czy przeznaczenie* (Warszawa: Akady, 2001).

21 Katalog wydany na zlecenie Urzędu Miasta Częstochowy, Konkurs SARP NR 882 na opracowanie koncepcji zagospodarowania śródmieścia Częstochowy (Częstochowa 1999/2000).

22 Konkurs na koncepcję architektoniczną zagospodarowania placów Daszyńskiego i Biegańskiego w Częstochowie wraz z łączącym place odcinkiem Alei NMP, Komunikat SARP ISSN 0239-3549 (Warszawa: Drukarnia Tokawi, 2008), 40–45.

23 Nina Sołkiewicz-Kos, „The process of revitalization of urban spaces on the example of the city of Częstochowa”, w: *Architecture in Perspective* 11, ed. Perinkova Martina, Juttnerova Sandra, Videcka Lucie (Ostrava: Technical University of Ostrava, 2019).

Fotografia 2. Ściana południowa placu Biegańskiego. Płyta placu z historycznymi obiektami Ratusza i Odwachu. W tle pierzeje kwartałów zabudowy z architekturą okresu socrealizmu. Fot. aut.

Przestrzeń placu płynnie wtapia się w przylegające do placu odcinki głównej arterii – Alei N.M.P. Pozostałe, równie wyjątkowe struktury kulturowe otaczające przestrzeń placu to historyczne obiekty Ratusza i Odwachu (od strony południowej) i założenie parkowe wraz z kościołem św. Jakuba (od strony północnej)²⁴ (fot. 2–3). Płyta placu z jednej strony dystansuje przylegające obiekty należące do strefy sacrum i profanum i wzbogaca przestrzeń pomiędzy nimi, w sposób czytelny odwołując się do zastanego otoczenia, jego przeszłości i teraźniejszości. Z drugiej strony przestrzeń placu, jego skala i forma integruje strefy sacrum i profanum, pozwalając na ich swobodne przenikanie i oddziaływanie.

24 Henryk Rola, Alfred Czarnota, Stefan Krakowski, Włodzimierz Błaszczyk, *Dzieje Częstochowy od zarania do czasów współczesnych* (Katowice: Wydawnictwo Śląsk, 1964).

Fotografia 3. Ściana północna placu Biegańskiego z historycznym obiektem kościoła św. Jakuba (XIX wiek) w otoczeniu założenia parkowego. Fot. aut.

Religijność i świeckość, sfera świętości i codzienności przenikające nieustannie życie częstochowian stworzyły miejsce wyjątkowe, w którym przenikanie to ma magiczny wymiar. Percepcja odbioru znaczeń zawartych w formach architektonicznych budowli i otaczających je przestrzeniach daje poczucie akceptacji tradycji i nowego porządku. Przynosi również poczucie bezpieczeństwa, co umożliwia otwarcie się na przestrzeń placu i na jego kontemplację²⁵.

Projekt przestrzeni placu Biegańskiego jest przykładem prawidłowej interwencji w historyczne struktury miejskie. Dokonujące się przemiany pojęciowe związane z tym miejscem całkowicie zmieniają obraz miasta, zachowując jednocześnie związek z tradycją.

Nowa przestrzeń kulturowa stała się popularnym miejscem spotkań. Jej ogólnodostępność oraz atrakcyjność ułatwia mieszkańcom interakcję z przejawami działalności w obszarze kultury, sztuki, działań społecznych i zachęca do niej²⁶.

25 Christian Norberg-Schulz, *Bycie, przestrzeń i architektura* (Warszawa: Murator, 2000).

26 Aleksander Wallis, *Socjologia i kształtowanie przestrzeni* (Warszawa: PWN, 1971).

Rewitalizacja przestrzeni Starego Rynku

Struktura przestrzeni Starego Rynku wraz z kompleksem kościoła pw. św. Zygmunta z zabudowaniami klasztorными to kolejny istotny w zakresie historycznym, kulturowym i społecznym obszar dla całego założenia urbanistycznego miasta Częstochowy.

Podjęte na tym terenie działania obejmują rewitalizację kościoła św. Zygmunta wraz z zabudowaniami klasztorными, jak również odnowę płyty Starego Rynku, która była centralną przestrzenią średniowiecznego miasta – Starej Częstochowy²⁷.

W okresie od XV do początku XIX wieku na rynku stał ratusz, który został spalony w 1812 roku. Na uwagę zasługuje zachowany układ północnej i wschodniej pierzei rynku oraz zachowane w ich obrębie kamienice z XVII, XVIII i początków XX wieku.

Pierwsze prace rewitalizacyjne podjęto pod koniec XX wieku. Wówczas płytę rynku wyłożono czerwoną kostką brukową, eksponując zarys średniowiecznego ratusza przy użyciu białoszarej kostki kamiennej. Spadek płaszczyzny rynku wyprofilowano od strony południowej w postaci zanikających stopni zachęcających do odpoczynku. W strefie tej, w płaszczyźnie płyty rynku wprowadzono również pole szachowe, które miało zachęcić mieszkańców do aktywności (fot. 4).

Fotografia 4. Pierwsza próba rewitalizacji Starego Rynku. Płyta wyłożona czerwoną kostką brukową. Zarys średniowiecznego ratusza wyłożony białoszarymi kostkami. Widok na kościół św. Zygmunta. Fot. aut.

27 Miejski Program Rewitalizacji dla Częstochowy pn. *Rewitalizacja zespołu poklasztornej parafii św. Zygmunta w Częstochowie*. Projekt dofinansowany przez Unię Europejską z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego na lata 2007–2013. Wnioskodawca: Rzymskokatolicka Parafia pw. św. Zygmunta w Częstochowie.

Uporządkowana przestrzeń rynku miała przyciągnąć do Starego Miasta turystów i mieszkańców innych dzielnic oraz służyć lokalnej społeczności. Brak spójnych relacji pomiędzy strukturą funkcjonalno-przestrzenną w obrębie samego Starego Rynku, jak również w odniesieniu do terenów śródmiejskich, a także trudna struktura społeczna mieszkańców tego terenu, spowodowała słabe zainteresowanie tą częścią miasta. Przyjęte rozwiązanie nie spełniło pokładanych w nim oczekiwań.

Struktura społeczna mieszkańców tego terenu charakteryzuje się wysokim wskaźnikiem bezrobocia, alkoholizmu i biedy²⁸. Dlatego podjęto działania konkursowe zmierzające do poszukiwania najlepszych rozwiązań w celu rewitalizacji tego terenu i stworzenia płaszczyzny interakcji z lokalną społecznością.

Zorganizowany w 2014 roku konkurs na zagospodarowanie zabudowy Starego Rynku, to kolejna próba porządkowania najstarszej otwartej przestrzeni publicznej miasta²⁹. Kształtowana od XIV wieku struktura zabudowy tego obszaru obejmuje relacje przestrzenne, osie widokowe, obiekty i elementy układu przestrzennego. Próba pogodzenia rzeczywistości urbanistycznej i architektonicznej uwzględniającej historyczny (kształtowany od czasów średniowiecza) wymiar tej przestrzeni oraz wyjątkowo trudnej rzeczywistości społecznej wymagała podejścia holistycznego.

Projekt rewitalizacji płyty Starego Rynku po raz kolejny zakładał utworzenie strefy przyjaznej mieszkańcom i turystom, związanej z aktywnością kulturową. Oprócz działań w płaszczyźnie placu (strefa fontanny, nowa nawierzchnia) i w przestrzeni ponad nią (balansujący teatr rzeźb), wprowadzono obiekt kubaturowy. Nowo powstały obiekt w formie szklanego pawilonu łączy funkcję muzealną (część podziemna) z funkcją kawiarni (część nadziemna) i z częścią amfiteatralną (fot. 5).

28 *Diagnoza społeczno-gospodarcza sporządzona na potrzeby Miejskiego Programu Rewitalizacji dla miasta Częstochowy na lata 2016-2025 (PROJEKT)* (Częstochowa: Agencja Rozwoju Regionalnego w Częstochowie S.A., 2016), 8–9. Dzielnicą Starego Miasta ma najwyższe wskaźniki procentowe charakteryzujące zjawiska kryzysowe w sferze społecznej: przemoc w rodzinie, alkoholizm, niski poziom bezpieczeństwa publicznego, niski poziom edukacji, niepełnosprawność lub choroba, ubóstwo, eksmisje, poziom bezrobocia.

29 Stowarzyszenie Architektów Polskich SARP. Oddział w Częstochowie – organizator konkursu pn. *Konkurs na koncepcję architektoniczną zagospodarowania i zabudowy Starego Rynku w Częstochowie wraz z odcinkami ulic: Mirowskiej, Senatorskiej i Stary Rynek*, rok 2014.

Fotografia 5. Płyta Starego Rynku – współczesna rewitalizacja. Szklany pawilon łączy funkcję muzealną z funkcją kawiarni i z częścią amfiteatralną. Fot. aut.

Szklany pawilon to istotny symbol łączący terażniejszość z przeszłością. Obiekt wpisuje się w otoczenie poprzez osadzenie na średniowiecznych murach ratusza. Umieszczony pod płytą rynku rezerwat archeologiczny prezentuje artefakty w miejscu ich odkrycia. Uczy historii tego miejsca i szacunku do niego. Dodatkową formą ekspozycji jest przestrzeń amfiteatralna z widokiem na relikty piwnic średniowiecznego ratusza. Wykreowana wyjątkowa przestrzeń i scenografia służą do realizacji projektów muzycznych, teatralnych, artystycznych.

Przestrzeń kawiarni to niezwykle lokal prowadzony przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną. To miejsce, w którym przełamuje się bariery, zmniejsza dystans i uczy tolerancji. Lokal kawiarni ma być alternatywną przestrzenią zarówno dla sztuki (wystawy, wernisaże, konkursy tematyczne), jak i dla gastronomii.

Inicjatywa pomocy osobom potrzebującym lub wykluczonym społecznie to ważne działanie symbolizujące wielowiekową tradycję tego miejsca. Prowadzona od późnego średniowiecza pomoc ludziom potrzebującym, a także pieszym pielgrzymom była charakterystyczna dla założeń sakralnych w obrębie tras pielgrzymowania.

Inicjatywa działań pomocowych dla ludności ubogiej objęła również współczesne działania w obrębie Starego Miasta, dotyczące kompleksu kościoła pw. św. Zygmunta z zabudowaniami klasztorными. Projekt rewitalizacji poza koniecznością zachowania zabytkowego kompleksu

klasztornego obejmował również działania związane z wprowadzeniem funkcji kultury i pomocy dla ubogich.

Założeniem autorów projektu rewitalizacji i modernizacji zespołu sakralnego (projektanci: arch. Mariusz Błażewicz i arch. Stanisław Oset) było stworzenie programu dla fundacji o profilu społecznym, zajmującym się problematyką pomocy charytatywnej związanej z prowadzeniem świetlicy środowiskowej, przedszkola dla dzieci z rodzin ubogich oraz stołówki. Program rewitalizacji został wzbogacony o przychodnię rehabilitacyjną, salę teatralno-konferencyjną. Przewidziano również działalność komercyjną związaną z prowadzeniem kawiarni oraz części hotelowej, której głównym celem ma być mechanizm zapewniający środki dla działań socjalnych oraz podtrzymujący zabudowę historyczną zespołu sakralnego (fot. 6).

Fotografia 6. Kościół pw. św. Zygmunta z zabudowaniami klaszternymi. Widoczne przylegające do budynku parafii zabudowania o odmiennej stylistyce architektonicznej, mieszczące nowo zaprojektowane funkcje socjalne i komercyjne. Fot. aut.

Być może uruchomienie głęboko tkwiących w przestrzeni tego miejsca warstw znaczeniowych, związanych z pomocą potrzebującym, ma szanse na uzyskanie zadowalających efektów socjologicznych. Architektura tej przestrzeni odzwierciedla bogate zasoby kulturowe pełne znaczeń i symboli. Czy to wystarczy, aby miejsce to stało się agorą, a nie pustym placem z fontanną?

Obecnie przestrzeń rynku Starego Miasta zachęca do przebywania wśród kolorowych strumieni wody tryskających z posadzki placu, jak również do oglądania spektaklu czternastu balansujących w powietrzu rzeźb. Skłania również do refleksji nad trudną historią tego miejsca, w czym pomaga strefa sacrum nieustannie towarzysząca przestrzeni kulturowej tego miejsca od średniowiecza do współczesności.

Podsumowanie

Nieustanne procesy urbanizacji miast zwracają uwagę na rozwiązania formalne i funkcjonalne miejskich przestrzeni publicznych. Większość tych układów przestrzennych posiada ponadczasową wartość historyczną i kulturową. Nie zmienia to faktu, że miejsca te zawsze będą wymagać uaktualnienia i umiejscowienia ich w sferze pojęciowej użytkowników.

Analizując zadania dotyczące rewitalizacji placów miejskich znajdujących się w kluczowych miejscach struktury urbanistycznej miasta Częstochowy, można zauważyć, że każde z nich stanowi osobne pole działań, gdzie najważniejszy jest czynnik w postaci unikatowych związków międzyludzkich w określonym miejscu i czasie. Rozwiązania architektoniczne i urbanistyczne powinny zatem przynosić satysfakcję estetyczną, a jednocześnie generować więź społeczną, poczucie tożsamości.

Zrealizowane projekty obejmujące płytę Starego Rynku wraz z zabudowaniami klasztorными oraz plac Biegańskiego stanowią wyjątkową propozycję zagospodarowania, polegającą na wprowadzeniu do historycznego układu urbanistycznego współczesnych rozwiązań mocno związanych z tradycją tego miejsca i jego kulturą. Tylko tak wydobyta przestrzeń może stworzyć płaszczyznę odniesień dla znaków, symboli, wartości.

Bibliografia

- Braun Juliusz, *Częstochowa, urbanistyka i architektura* (Warszawa: Arkady, 1979).
Diagnoza społeczno-gospodarcza sporządzona na potrzeby Miejskiego Programu Rewitalizacji dla miasta Częstochowy na lata 2016-2025 (PROJEKT) (Częstochowa: Agencja Rozwoju Regionalnego w Częstochowie S.A., 2016).
Czarnecki Władysław, *Planowanie miast i osiedli*, t. 1: *Wiadomości ogólne, planowanie przestrzenne* (Warszawa, Poznań: PWN, 1960).
Czarnecki Władysław, *Planowanie miast i osiedli*, t. 2: *Miejsca pracy i zamieszkania* (Warszawa, Poznań: PWN, 1960).

- Giedion Sigfried, *Przestrzeń, Czas i Architektura. Narodziny nowej tradycji*, przeł. Jerzy Olkiewicz (Warszawa: PWN, 1968).
- Jacobs Jane, *Śmierć i życie wielkich miast Ameryki*, przeł. Łukasz Mojsak (Warszawa: Fundacja Centrum Architektury, 2020).
- Januszkiewicz Krystyna, „Miejskie transformacje – Powrót do historii”, w: *Centrum miasta – centrum Wrocławia* (Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum, 1986), 155–157.
- Jencks Charles, *Le Corbusier – tragizm współczesnej architektury*, przeł. Monika Biegańska (Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1982).
- Joedicke Jurgen, *Architektur im Umbruch: Geschichte, Entwicklung, Ausblick* (Stuttgart: Karl Kramer Verlag, Stuttgart 1980).
- Katalog wydany na zlecenie Urzędu Miasta Częstochowy, Konkurs SARP NR 882 na opracowanie koncepcji zagospodarowania śródmieścia Częstochowy (Częstochowa 1999/2000).
- Kersten Krystyna (red.), *Częstochowa. Dzieje Miasta i Klasztoru Jasnogórskiego*, t. 4: *Dzieje miasta i Klasztoru po 1945 roku. Monografia historyczna Częstochowy* (Częstochowa: Urząd Miasta Częstochowy, 2007).
- Kiryk Feliks (red.), *Częstochowa: Dzieje Miasta i Klasztoru Jasnogórskiego*, t. 1: *Okres Staropolski. Monografia historyczna Częstochowy* (Częstochowa: Urząd Miasta Częstochowy, 2002).
- Konkurs na koncepcję architektoniczną zagospodarowania placów Daszyńskiego i Biegańskiego w Częstochowie wraz z łączącym place odcinkiem Alei NMP. Komunikat SARP ISSN 0239-3549 (Warszawa: Drukarnia Tokawi, 2008), 40–45.
- Krier Leon, *Architektura. Wybór czy przeznaczenie* (Warszawa: Arkady, 2001).
- Lynch Kevin, *The Image of the City* (Cambridge: MIT Press, 1960).
- Miejski Program Rewitalizacji dla Częstochowy pn. „Rewitalizacja zespołu poklasztornej parafii św. Zygmunta w Częstochowie”. Projekt dofinansowany przez Unię Europejską z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego na lata 2007–2013. Wnioskodawca: Rzymskokatolicka Parafia pw. św. Zygmunta w Częstochowie.
- Newman Oskar (ed.), *CIAM '59 in Otterlo* (Stuttgart 1961).
- Rola Henryk, Czarnota Alfred, Krakowski Stefan, Błaszczuk Włodzimierz, *Dzieje Częstochowy od zarania do czasów współczesnych* (Katowice: Wydawnictwo Śląsk, 1964).
- Rossi Aldo, *L'Architettura della Citta* (Padova, Marsilio, 1966).
- Schulz-Norberg Christian, *Bycie, przestrzeń i architektura* (Warszawa: Murator, 2000).
- Sobalski Franciszek, „Częstochowa w latach 1825–1905”, w: *Dzieje Częstochowy od zarania do czasów współczesnych* (Katowice: Wydawnictwo Śląsk, 1964), 81–109.
- Sobalski Franciszek, Nowak Marek, „Krótka historia przemysłu Częstochowy XIX–XXI w.”, w: *Ziemia Częstochowska Tom XLIII* (Częstochowa:

- Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, 2017), 39–62.
- Sołkiewicz-Kos Nina, „Częstochowa – fazy rozwoju i ich wpływ na współczesne rozwiązania funkcjonalno-przestrzenne”, w: *Kreatywna urbanistyka, 100-lecie kształcenia urbanistycznego na Politechnice Lwowskiej*, red. Bohdan Czerkes, Halyna Petryszyn (Lwów: Wydawnictwo Politechniki Lwowskiej, 2014), 478–482.
- Sołkiewicz-Kos Nina, „Kontekst miejsca jako podstawa działań w przestrzeni miejskiej. Na przykładzie przestrzeni placów miejskich w Częstochowie”, *Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Budownictwo* 177 (2021) 27: 225–229.
- Sołkiewicz-Kos Nina, „The process of revitalization of urban spaces on the example of the city of Czestochowa”, w: *Architecture in Perspective* 11, ed. Perinkova Martina, Juttnerova Sandra, Videcka Lucie (Ostrava: Technical University of Ostrava, 2019) 84–87.
- Stowarzyszenie Architektów Polskich SARP. Oddział w Częstochowie, *Konkurs na koncepcję architektoniczną zagospodarowania i zabudowy Starego Rynku w Częstochowie wraz z odcinkami ulic: Mirowskiej, Senatorskiej i Stary Rynek* (2014).
- Szwed Ryszard (red.), *Częstochowa. Dzieje Miasta i Klasztoru Jasnogórskiego*, t. 3: *W czasach Polski odrodzonej i II wojny światowej 1918–1945. Monografia historyczna Częstochowy* (Częstochowa: Urząd Miasta Częstochowy, 2006).
- Tołwiński Tadeusz, *Urbanistyka*, t. 1: *Budowa miasta w przeszłości* (Warszawa: Wydawnictwo Trzaska, Evert i Michalski, Eugeniusz Kuthan, 1947).
- Tołwiński Tadeusz, *Urbanistyka*, t. 2: *Budowa miasta współczesnego* (Warszawa: Wydawnictwo Trzaska, Evert i Michalski, Eugeniusz Kuthan, 1947).
- Wallis Aleksander, *Socjologia i kształtowanie przestrzeni* (Warszawa: PWN, 1971).
- Venturi Robert, *Complexity and Contradiction in Architecture* (New York: Doubleday & Company, Garden City, 1966).